

# KAZAK VE KIRGIZ TÜRKLERİNDE DEFIN SONRASI BAZI UYGULAMALAR VE AŞ VERME (AŞ TOYU)

Dr. Mehmet AÇA

İnsan hayatının bu dünyadaki en son evresini oluşturan ve öte dünyada sürdürüleceğine inanılan *ebedi hayatın* başlangıcı olan ölüm, yer yüzündeki bütün topluluklarda olduğu gibi, Türkler arasında da hayatın diğer safhalarına nazaran daha ayrıntılı uygulama ve inanışlarla yorumlanıp anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bir insanın ölümü, doğumu kadar olağan karşılanmış ve mevtanın ardında kalan akraba, eş-dost ve urukdaşları, ölüm anından itibaren cesedin toprağa karışıp gittiği ana kadarki süreç içinde, kökeni çok eski dönemlere kadar giden çeşitli uygulama ve törenlerle ölen insanı *öte âleme* yolcu etmeye çalışmıştır.

Çok eski inanç sistemleri ve hayat tarzlarından kaynaklanan ölüm ve ölüyle ilgili pek çok uygulama ya da tören, daha sonraki dönemlerde yeni dinlerin ve medeniyet dairelerinin tesiri altında kalarak ya tamamen ortadan kalkmış ya da uygun bir ortam yaratarak varlığını her şeye rağmen değişerek devam ettirmiştir. Burada kısaca üzerinde duracağımız Kazak ve Kırgız Türklerine (Genel anlamda yer yüzündeki bütün Türkler için aynı şeyler söylenebilir.) ait defin sonrası bazı uygulamalarla bu uygulamalar arasında yer alan *aş verme (ölü aşı)* geleneği de çok eski inanç sistemleri ve hayat tarzlarından doğmuş, bazı Türk toplulukları arasında İslam ve diğer dinlerin baskı ve karşı çıkmalarına rağmen son dönemlere kadar varlığını

sürdürebilmiştir. Bu var oluş, elbette ki, donmuş ya da kemikleşmiş bir yapı sergilememektedir. Bu eski inanma ve uygulamalar, yeni girilen din ve medeniyet dairlerinden de beslenerek varlıklarını sürdürmeye çalışmıştır.

Eski Türklerin *ruh, ölüm ve ölüm sonrası hayat* hakkındaki telakkileri incelendiğinde, insanın öldükten sonra canının bedeninden çıkıp ruha dönüştüğüne ve ölen kişinin ruhunun daha sonra yurduna dönerek kendi çoluk-çocuğunu, akrabalarını, dostlarını koruyup kolladığına inanıldığı görülmektedir. Türk halk inancına göre, ruhun eskisi gibi yemek yemek istemesi ve eğer ruha bağışlanıp yemek verilmezse o zaman ruhun yakınlarına kötülük getirmesi söz konusudur. Bundan dolayı da ruh için özel kurbanlar kesilip halka yemek verme geleneği doğmuştur. Ölmüş olan ataların ruhlarına korku ile karışık bir saygı duyma, *atalar kültürünün* ortaya çıkmasını sağlamış ve ölünün geride kalan yakınları atanın ruhunun kendileriyle olan ilişkilerini kesmediğine inanarak kendileri de ölünün ruhuyla olan münasebetlerini kesmemeye çalışmıştır<sup>1</sup> Pek çok dünya toplumunda görüleceği üzere, eski dönemlerde Türklerin ölen kişiyi defnederken kendisiyle birlikte mezara atımı, karısını, hizmetkârlarını, giysi ve silahlarını, öte dünyada ihtiyacı olacağına inanılan yiyecek-içecekleri de terk etmeleri söz konusudur. Bu uygulamalar, öte dünyada yaratılan ve yaşanan şeylerin

bu dünyada yaratılanlarla ve yaşanılanlarla farklı olmadığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ölen kişi, bu dünyada sürdürdüğü hayatı, asıl ve ebedi olan öte dünyada da sürdürecektir. Bütün bunlar, Türkler arasındaki çok eski dönemlerden beri ölüm sonrası bir hayatın varlığına dair inancı ortaya koymaktadır. İnsanlık gelişme gösterip ilerledikçe, eski dönemlerde ısrarla sürdürülen bu tür vahşiyane uygulamalar daha yumuşatılmış ve insanileştirilmiş bir şekle büründürülerek daha sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür. Ayrıca, eski Türkler, ruhun kişinin ölümünden hemen sonra bedenden ayrılmadığına, belirli günlerin geçmesinden sonra aşama aşama bedenden ayrılıp öte âlemdaki hayatını yaşamaya başladığına inanmışlardır. İşte, aşağıda ele alacağımız Kazak ve Kırgız Türkleri arasında görülen defin sonrası bazı uygulamalar (*Ölünün üçünü, yedisini, kırkını ve yılını geçirme ve aş verme* ya da *aş toyu.*), bütün bu yukarıda sıraladığımız ölüm, ruh ve öte âlem telakkileriyle doğrudan ilişkilidir.

Kazak ve Kırgız Türkleri arasında ölünün defnedilmesinin ardından bir hayvan kurban edilmekte ve kurban edilen hayvan, ölen kişinin Tanrı'nın cennetine giderken bineceği binit olarak kabul edilmektedir. Kurban edilen hayvanın kafası, derisi ile kemiklerinin ölen kişinin mezarının üstüne konulduğu ya da asıldığı da görülmektedir. Bu inanç, geçmiş dönemlerde ölünün mezarına, giyecek-yiyecek, silahları, karısı ve hizmetkârlarıyla birlikte atını koyma inanç ve geleneğinin daha sonraki yumuşatılmış bir aşamasını oluşturmaktadır. Burada, ölünün ardı sıra kesilen kurbanla ölüyü anma ya da ölü aşı (aş toyu) sırasında kesilen ve ölünün huzurunda yenilen hayvanlar birbirleriyle karıştırılmamalı-

dır. Ölünün hemen ardı sıra kurban edilen hayvanlar, tıpkı yaşarken olduğu gibi, öldükten sonra da insanlara binitlik etmekte ve ölen kişinin ruhunu cennete götüren rehber ya da vasıta görevini yerine getirmektedirler.<sup>2</sup> Ölü aşı için kesilen kurban ya da kurbanlar üzerinde biraz sonra aş verme geleneği ele alınırken ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Kazak ve Kırgız Türklerinde, diğer Türk topluluklarında da olduğu gibi toprağa verilen ölünün ardından belirli günlerde anma törenleri (günleri) düzenlenir. Bunları ölünün *üçünü, yedisini, kırkını, yüzünü, yılını* geçirme şeklinde sıralamak yerinde olacaktır. Bu belirli anma günlerini, Anadolu'da da görmek mümkündür. Kazak ve Kırgız Türklerinin neden ölen kişilerin ardından ölümün üçüncü, yedinci, kırkını, yüzüncü günü ve yıl dönümünde anma günleri düzenlediklerini anlamak için Türklerin ölüm sonrasında ruhun bedenden ayrılışı ile ilgili inançlarını gözden geçirmek gerekmektedir. Eski Türklerin ölen kişiyi hemen defnetmedikleri ve defin işlemini belirli zamanlarda gerçekleştirdikleri bir çok tarihî kaynak tarafından dile getirilmektedir. Bu bekleme ve belirli bir zamanı tayin etmede mevsim şartlarının başlıca etken olduğu da bilinen bir gerçektir (Kışın ölen bir kişinin baharın gelişiyi gömülmesi, vs.)<sup>3</sup> Bu meseleye bir de Türklerin ruha bakışı ve ruhun bedenden ayrılışı hakkındaki inanışları açısından bakmak gerekmektedir. Roux, Türkler arasında hastalığın yarattığı korkunun ölümle daha da arttığına ve bu korkunun cesedin belirli bir süre, bazen üç ya da yedi gün, bazen de en fazla korkulan ve en güçlü ruhların cesetten ayrılması için gereken süre boyunca terk edilmesine neden olduğunu söylemektedir.<sup>4</sup> Roux'un dikkat çektiği bu durum,

Kazak ve Kırgız Türklerindeki bedenden ayrılan ruh hakkındaki telakkilerle büyük oranda benzerlik sergilemektedir. Nitekim, Türkler arasında ölüm hadisesi, canın bedenden çıkıp cesedin bütünüyle toprağa karıştığı yıl dönümüne kadarki çeşitli safhalardan oluşmaktadır. Ölen kişinin ruhu, ancak bir yılın sonunda bu dünyayla ilişkisini tamamen kesip öte âlemdeki gerçek hayatına başlamaktadır. Kazak, Kırgız ve diğer Türk topluluklarında, kişinin canının ölümden ancak üç gün sonra çadırın ya da evin tepesinden çıkıp gittiğine inanılmaktadır. Bu tür bir inanca sahip olan Kazak ve Kırgız Türkleri, üçüncü gün bir araya gelerek ölüyü yad etmişler ve bu yad etme, zamanla bir geleneğe dönüşmüştür. Yine Kazak ve Kırgız Türkleri, ölenin ruhunun ölümün yedinci gününde kendi çadırının tepesine ilk kez döndüğüne inanmışlar ve bundan dolayı da ölüyü yad ederek ölünün yedisini geçirme geleneğini oluşturmuşlardır.<sup>5</sup> Kazak Türkleri arasında, ölünün yedisinin geçirildiği gün cenazeyi yıkayan kişilere elbise ve kumaş dağıtılmaktadır.<sup>6</sup> Kazak ve Kırgız Türklerince, ölen kişinin cesedi, ölümün kırkinci gününe dek mezarda bozulmadan durur ve ancak kırk birinci günden itibaren bozulmaya başlar. Bundan dolayı da ölenin kırkını geçirmişlerdir. Ölünün kırkını geçirme sırasında, bazen, küçük ya da *kırk aş* olarak adlandırılan ölü aşının verildiği de görülmektedir. Bu husus üzerinde, aşağıda, ölü aşı ele alınırken daha ayrıntılı olarak durulacaktır. Ölümün üzerinden doksan dokuz gün geçtikten sonra ruhun kırlangıç şeklinde ikinci kez gelerek çadırının tepesine konduğu şeklindeki bir inanış, Kazak ve Kırgız Türklerinde ölünün yüzünü anma geleneğini doğurmuştur. Yüzünü geçirme geleneği, diğer günleri geçirmeye nazaran Kazak Türkleri

arasında çok daha az görülmekte ve hatırt ortadan kalkmış durumdadır.<sup>7</sup> Adı geçen Türk toplulukları arasında ölümün yıl dönümünde, kırkinci günden itibaren toprağa karışmaya başlayan cesedin tamamen çürüyüp toprağa karıştığına ve ruhun öte âlemdeki *gerçek hayatına* başladığına inanılmıştır. Yıl dönümü, ölüm hadisesinin son safhasını oluşturmakta ve yıl dönümü büyük bir aş toyu düzenlenerek geçirilmektedir. Bu büyük ölü aşı ya da aş toyunun ardından ölen kişinin karısı ve çocuklarının yasına bir son verilmekte ve ölen kişinin karalı (yaslı) karısı, bir başkasıyla evlenme imkânına kavuşmaktadır. Görüleceği üzere, Kazak ve Kırgız Türkleri arasındaki ölüm, ruh telakkileri ve ölüyü anma günleri ile Anadolu Türklerinin bu tür telakkileri ve anma günleri arasında büyük bir paralellik söz konusudur.<sup>8</sup> Bütün bunlar, Türk grupları arasında yaşayan inanç ve düşünce sistemlerinin büyük oranda aynı kaynaktan geldiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. İslam tesiri altında kalan Türk bölgelerinde, bu inanç ve gelenekler İslami bir renge bürünerek varlığını sürdürmüştür.

Yukarıda da üzerinde kısaca durulduğu gibi, Türkler arasında ölen kişinin ardından aş verme, eski dönemlerde bizzat ölünün kendisine verilen aştan oluşmaktaydı. Eski dönemlerde ölü aşından (aş vermeden) maksat, ölen kişinin ruhunu rahatlatmak, onu memnun etmek ve ondan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmektir.<sup>9</sup> Bizzat ölen kişi defnedilirken mezara yiyecek ve içecek koyma geleneği, daha sonraki dönemlerde, yerini, insanların gelişmesine bağlı olarak defin sırasında ve anma günlerinde arkada kalanlara hayvan kesip ziyafet verme, yedirmeye bırakmıştır. Bu değişimde, ölen kişi adına başkalarına yedirilen ye-

meklerin *ölenin canına degeceği* inancı etkili olmuş olsa gerektir. Bugün de “*Ölmüşlerinin canına değsin*”, “*Ölmüş babamın ya da anamın canına değsin*” şeklindeki bazı söz ya da temennilerle karşılaşmaktayız. Bu temenni ya da söylenen sözlerle ölen kişinin mezarına yiyecek koyma ve ölenin arından aş pişirip toy düzenleyerek geride kalanlara yedirtme gelenekleri arasında sıkı bir bağ olsa gerektir. Çok daha sonraki dönemlerde ise, özellikle İslamlaşmanın yoğun olarak yaşandığı bölgelerde, bu ölen kişinin ruhunu rahat ettirme ve memnun etme işlemi, ölenin ardından Kur’an okuma, hayır ve sadaka verme, helva pişirip dağıtma ve çeşme, vs. yaptırma şeklinde gerçekleştirilmiştir.<sup>10</sup> Aş verme, Kırgız ve Kazak Türklerinde, tıpkı Anadolu Türklerinde de olduğu gibi, ama günlerinde de (kırkı, vs.) görülmekte; fakat, en büyük ölü aşı yıl dönümünde verilmektedir. Kırkını geçirirken verilen aş, yıl dönümünde, yani, yası kaldırma sırasında verilen aşı nazaran daha sönük ve daha dar anlamda gerçekleştirilmektedir. Anadolu sahasında yas süresi genellikle kırk günle sınırlandırılırken<sup>11</sup> bu süre, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında bir yıla kadar uzayabilmektedir. Verilen büyük aş sonucunda bir yıl boyunca tutulan yasa bir son verilmekte ve dul kalan kadın yeniden evlenme hakkını elde edebilmektedir. Bizim, bu bölümde üzerinde duracağımız esas konu, ölenin ardından yedisinde, kırkında verilen küçük çaptaki aşlar değil, yıl dönümünde verilen ve artık günümüzde Kazak ve Kırgız Türkleri arasında pek fazla görülmeyen büyük aştır. Kırgız Türkleri arasında verilen aşlar büyüklük ve küçüklüklerine göre iki grupta toplanmaktadır. Ölüm günü ya da ertesi gün verilen aşı *kara aş*, otuz yedi ya da otuz dokuzuncu günde verilen aşı *kırk aş*, merhu-

mun ölümünden bir yıl ya da daha uzun bir süre geçtikten sonra verilen aşı *çoo aş* denilmektedir<sup>12</sup> Yıl dönümünde verilen aşı, Kazak Türkleri arasında *ulu as*<sup>13</sup> denilmekte ve yıl dönümünde verilen aşılar ölen kişinin bütün akrabaları ve oba halkı maddi ve manevi olarak iştirak edip üzerlerine düşen sorumlulukları yoksul-zengin demeden yerine getirmektedir. Kırgızlar arasında *kırk aş* olarak adlandırılan aşı adeta *çoo aş*ın bir provası yapılmaktadır. Bu aş sırasında büyük olmayan bir at yarışı düzenlenmekte ve ölenin yakınları tarafından *çoo aş*ın tarihi belirlenerek ilan edilmektedir.

Kırgız ve Kazak Türkleri arasında, merhumun ölümünün genellikle birinci yılı dolmaya yüz tutup da büyük aş (*çoo aş* ya da *ulu as*) zamanı geldiğinde ölünün yakınları toplanıp keneş kurmaktadır. Ulu aş ya da aş toyunu verme, yukarıda da söylediğimiz gibi, sadece ölenin yakınlarının işi değil, aynı zamanda bütün oba ya da uruk halkının işidir. Aş toyunun büyüklüğü ve sorumlu olanların sayısı ölen kişinin sosyal statüsüne göre değişmektedir. Kurulan keneşte, aşı kimlerin çağrılacağı, gelen konukların nasıl istihdam edileceği, aşı kimin idare edeceği gibi konular konuşulup karara bağlanır. Aşın düzenleneceği yerin uygun bir yer olmasına özellikle özen gösterilmektedir. Gelen konukların atlarının otlayabileceği, suyun bol olduğu ve aş toyu sırasında düzenlenecek olan yarışların yapılabileceği bir yerin olmasına dikkat edilmektedir. Keneş sırasında, oba ya da uruk halkına düşen maddi ve manevi görevler belirlenir. Toy için yapılacak harcamalar ve kişi başına düşen para ve yiyecek miktarı da bu keneş sırasında tespit edilir<sup>14</sup> *Ölü razı olmadan diri bayımaz* düşüncesi çerçevesinde öle-

nin çocukları, akraba ve hısımlarıyla bütün oba halkı, üzerlerine düşen görevi yerine getirmeye çalışır. Zengin ya da fakir ayrımı yapmadan yüklenen bu sorumlulukları herkes yerine getirmek ve para, yiyecek gibi katkılarla birlikte aş toyuna gelecek olan konukları ağırlamak zorundadır. Gelen konuklar oba ya da uruk halkına dağıtılmakta ve mecburi ev sahipleri, mecburi konukları evlerinde yatırıp yedirmektedir. Ulu aş ya da aş toyu, ağır ekonomik sorumluluklar gerektiren ve fakir insanların sırtına kaldıramayacakları yükler saran bir gelenek olma özelliği sergilemektedir. Geçmişte, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında pek çok varlıklı ailenin şan şöret uğruna düzenledikleri aş toyları sonucunda iflas edip yoksullaştığı görülmüştür. Kırgız ve Kazak Türkleri arasında, ölen atalarının arkasında aş toyu düzenleyip de oba ve civar oba halklarını doyurmayan kişiler dışlanmış ve *Ölmüş atalarının boğazından bir parça yağ bile geçirmedi*ler denilerek ayıplanmıştır. Mecburi ev sahipliği ile ulu toya emekle maddi katkı sağlamak zorunluluğu toyun düzenlendiği oba ya da uruk halkına da ağır darbeler indirmiştir<sup>15</sup> Özellikle de aş toyuna gelen mecburi konukların konuk oldukları evlerde her şeyi yapabilme özgürlüğüne sahip olabilmeleri (Hizmeti beğenmeyince yemeği dökme, ev sahibini dövme, ev sahibinin yapılan her türlü hakarete sabretmek durumunda kalması ve verilen hizmet karşılığında hiç bir şeyin talep edilmemesi.) mecburi ev sahiplerinin daha da hırpalanmaları ve ezilmelerine sebep olmuştur. Fakat, gelenek bu hırpalama ve eziyet etmeyi de karşılıklı bir hale büründürmüştür. Aş toyu düzenleme sırası, bir önceki aş toyuna çağrılan oba ya da uruk halkına geldiğinde de daha önce mecburi konuk ağırlayıp da horlanan kişiler bilinçli bir

şekilde kendilerine konuk olan ve horlayan karşı uruk kişilerine konuk olmaktadır ve onların kendilerine yaptıklarını daha ağır bir şekilde onlara yapmaktadır<sup>16</sup>

Aş toyuna ya da yıl dönümü anma törenlerine davet edilenler, mutlaka gelmek durumundadırlar. Gelmeyen kişinin şayet önemli bir sağlık mazereti yoksa, ölen kişinin ruhunun ondan razı olmayıp onu kollamayacağına ve işinin onmayacağına inanılmıştır<sup>17</sup>

Kazak Türkleri arasında yıl dönümünde düzenlenen aş toyunda *tul (dul)*<sup>18</sup> olarak vasıflandırılan ölen kişinin atı, merhumun evinin önüne getirilmekte ve karısı ile çocukları, ağıtlar yaparak atla vedalaşmaktadır. Bu at ve başka diğer hayvanlar, aş için kesilerek aş toyuna gelenlere ikram edilmektedir<sup>19</sup> Aş toyu sırasında kesilen hayvanlar genellikle ölen meşhur kişinin dönürleri ve urukdaşları tarafından temin edilmekte ve şöhretli kişilerin toylarında sürü sürü hayvan kesilip aş toyuna gelenler ete doyurulmaktadır. Bunun için de Kazak Türkleri arasında *Aşa varırsan aç var, toya varırsan doyup var* şeklinde bir ata sözü bile ortaya çıkmıştır. Bu sözden de anlaşılacağı gibi, aş toylarında gelen insanlara tabak tabak et, tulum tulum kıymız verme, aş için gelenleri doyurup gönderme geleneğine dönüşmüştür.

Merhumun ölümünün yıl dönümünde düzenlenen aş toyunda, gelen bütün urukların katıldığı büyük yarışlar düzenlenmektedir. Ölen kişinin akraba, urukdaşları ya da hısımları tarafından ortaya çeşitli hediyeler konulmakta ve yapılan yarışlardan galip çıkanlara bu hediyeler verilmektedir. Kazak ve Kırgız Türkleri arasında aş toyunda (*çorñ aş ya da ulı as*) at yarışı, ok atma, güreş, yaya

koşu gibi yarışlar düzenlenmektedir. Bu yarışların yanı sıra, toya gelen urukların keskin dilli akınlarının katıldıkları akın ayıtları (atışmaları) da hem üstünlük gösterme hem de eğlenme vasıtası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazak ve Kırgızlar arasında düzenlenen aş toyları ve bu toylarda düzenlenen yarışların geniş ve ayrıntılı tasvirlerini destan metinlerinde de görmek mümkündür<sup>20</sup> Aş toylarında düzenlenen bu tür yarış ve oyunlar, mollaların merhumun mezarı başında okudukları Kur'anla dualardan ve kılınan namazdan sonra başlatılmakta ve yemekle birlikte sürdürülmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden de görüleceği üzere, yıl dönümündeki ölüyü anma törenleri, bütünüyle insanların yiyip içtiği ve eğlendiği bir toy havasına büründürülmüştür. Bu törenler sırasında, yastan ziyade, halkın gönlünü rahatlatan, can sıkıntısını gideren oyunlar ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden de aş verme geleneğinin (aş toyu) ne derecede yas geleneği içinde yer aldığı sorusu, bilim adamlarının zihnini işgal eden meselelerden birisi olmuştur. Ölen kişinin yıl dönümünde gerçekleştirilen anma töreninin bir toya dönüşmesini şu dört sebepten birisine ya da hepsine bağlamak mümkündür. a) Yıldönümünün bir toya dönüşmesinde yukarıda da ayrıntılı olarak ele aldığımız Türklerin *ruh*, *ölüm* ve *ölüm sonrası* hakkındaki telakkileri etkili olmuştur. Ceset bir yılın sonunda bütünüyle toprağa karışmakta ve ruh da bu sürenin bitiminde *gerçek* ve *ebedi* hayatına başlamaktadır. Hastalık ve felaket getirebileceğine inanılan ölen kişinin ruhunun yeni hayatına başlaması geride kalanları rahatlatmıştır. Hem bu kurtuluş ve hem de ruhun yeni hayatının başlangıcı, sevinç vesilesi olmuş ve anma töreni bir toy havasına büründürülmüştür.

b) Ölen kişinin bu âlemdeyken sevdiği eğlencelerin (At yarışı, güreş, ok atma, koşu, vs.) onun ruhu adına tertip edilmek istenmesi de bu durumda etkili olsa gerektir. c) Yukarıda da zikredildiği gibi, ölen kişinin eşi, çocukları, akrabaları ve dünürleri bir yıl boyunca matem tutmakta ve bu süre zarfında onlar için kıstlamalar (Renkli elbise giymeme, eğlenmeme, toya gitmeme, gülmeme, evlenmeme, vs.) söz konusu olmaktadır. Bir yılın sonunda, beden toprağa karışmakta ve ruh ebedi hayatına başlamaktadır. Bu sürenin dolumuyla yas kaldırılmakta ve ölenin yakınları normal hayatlarına dönmektedir. Aş toyu da bu sebeple bir bayram havasına büründürülmüş olsa gerektir. ç) Yine bir diğer önemli etken olarak Kırgız araştırmacılarının bu konuyla ilgili bir tespitini iler sürmek mümkündür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, aş toyu sırasında düzenlenen yarışlarda bir güç sınama ve mükâfat kazanma söz konusudur. Eski Türk devlet sisteminde (ordu-millet devlet yapısı), ölen hakanın yerine geçmek maksadıyla uruklar arasında yaşanan yarış ya da mücadelenin ölen hakanın defin töreni sırasında at yarışı, koşu, güreş, atlıların birbirlerini attan düşürme mücadelesi gibi oyunlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiş olabileceği ihtimal dahilinde tutulsa gerektir. Bu tür oyunlarda, hangi uruğun savaşçılarının yenilmez, cesur ve çevik olduğu, bir başka deyişle, hangi uruğun vatani düşmandan daha iyi koruyabileceği ortaya çıkar ve o uruğun başcısı yeni hakan olarak devletin başına geçmeye hak kazanır. Daha sonraki dönemlerde, hanlık ya da beyliğin atadan oğula geçmeye başlamasıyla bu tür oyunların fonksiyonunun değişerek aşın sadece ölüyü defnetme ve onu yad etme şekline dönüşmüş olması muhtemeldir<sup>21</sup>

Aş toyunun bir bayram havasına dönüştürülmesi hangi sebebe ya da sebeplere bağlı olursa olsun, aş toyu, aynı zamanda ölenin akrabaları ve urukdaşları için bir sınavdır. Çünkü, uruğun ileri geleni için verilen büyük aş toyları aynı zamanda ağır sorumluluklar gerekmekte ve şayet verilen toy layıkıyla verilmişse diğer uruklar tarafından aş veren uruğun tenkit edilmesi ve ayıplanması söz konusudur. Şayet aş toyu iyi bir şekilde geçirilirse aş toyunun şan ve şöhreti geride kalan akraba ve uruk halkının olacaktır. Öyle ki, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında, geçmişte, bazı tarihlemeler bile şaşaalı ve başarılı aş toylarına göre yapılır olmuştur: *Filanca, falancanın aş toyundan üç gün sonra doğdu ya da genel bir ifadeyle, Filancanın aşı verildiğinde...* Aş toylarının aşı veren aile fertleri ve urukdaşlar için bir gurur ve övünme vesilesi olduğunu söylemek, yukarıda verilen bilgilerden sonra mümkün olsa gerektir. Bu övünme duygusu zaman zaman o kadar ileri götürülmüştür ki, bazı araştırmacıların da tenkit ettiği gibi, aş toyu ya da aş verme, yoksul halkın ezilmesine sebep olan bir gelenek haline getirilmiştir.

Kazak ve Kırgız Türkleri arasında aş toyunun süresi ölen kişinin sosyal ve ekonomik statüsüne göre değişmektedir. Bir iki gün süren aşların yanı sıra bir haftaya kadar devam eden toylarla da karşılaşmak mümkündür.

Aş toyunun (ölü aşı) sonunda bir yıl boyunca süren yasa bir son verilmekte ve Kazak Türkleri arasında ölenin ardından evin ya da otağın bacası ya da tünlüğünden dikilen ve ucuna yası belirten bir bez ya da bayrak (Genellikle ölen kişinin yaşına göre değişmektedir ve beyaz, kara ya da kırmızı renklidir. Ölen genç ise kırmızı, orta yaşlı ise kara, ihtiyar ise

beyazdır<sup>22</sup> bağlanan sırt indirilmekte, ölenin dullanan atı kesilmekte ve en yakın akraba ile dönürler bir araya gelerek karalı (yaşlı) evde<sup>23</sup> et yiyip Kur'an okumaktadır. Daha sonra da ölen kişiden kalan eşyalar (Silah, eyer takımı, giysi, vs.) geride kalanlar arasında paylaşılmaktadır. Aşın bittiği gün yapılan uygulamalar, Kazak ve Kırgız Türklerinde ortak bir yapı sergilemektedir. Karalar giyen merhumun karısının giydiği yas belirtisi olan kara elbise çıkarılıp ateşte yakılır ve kadının yakın akrabalarının getirdiği elbiseler giydirilir. Merhumun ölümünden sonra evin yüküğüne serilen elbiseleri toplanır. Merhumun kızlarının başındaki yas belirtisi olan kara baş örtüsü çıkarılıp ak baş örtüsü örtülür ve erkek çocukların da bel kuşakları değiştirilir. Bu tür işlemlerle yasın bitişi ilan edilir ve bir yıl boyunca ölen kocasının ardından ağıtlar yakarak yas tutan kadının yeniden evlenmeye hak kazanır. Yas bitiminden sonra yeniden evlenme hakkını elde etme, aynı zamanda dul kalan erkek için de geçerlidir<sup>24</sup>. Bütün bu bilgilerin sonucunda, Kazak ve Kırgız Türkleri arasındaki yas kaldırma uygulamaları ile Anadolu Türkleri arasındaki yas kaldırma uygulamaları arasında bir ayrılıktan söz etmek yerinde bir davranış olsa gerektir<sup>25</sup>.

Kazak ve Kırgız Türkleri arasında ölümün birinci yılının dolumuyla tertiplenen aş toyunun daha çok erkek ve halk arasında önde gelen ölümler (Han, bey ya da zengin kimseler.) için söz konusu olduğu görülmektedir. Zaten yıl dönümünde düzenlenen ve binlerce insanın katıldığı aş toylarının yoksul ya da sıradan insanların aile fertleri ve hısımları tarafından düzenlenmesi de söz konusu olmaz. Daha önceki anma günleri (*üçü, yedisi, kırkı ve yüzü*) hem kadınlar hem de erkekler için geçerlidir.

Kazak ve Kırgız Türklerinde ölümün birinci yılında düzenlenen aş toyunun başka ölümün üç, beş, yedi, dokuz, otuz ve kırkıncı yıllarından sonra da aş verilmesi söz konusudur<sup>26</sup>

Türklük ağacının iki önemli dalını teşkil eden Kazak ve Kırgız Türklerinin defin sonrası bazı uygulamaları ve bunlardan aş toyu (ölü aşı) hakkında aktarmaya çalıştığımız bu bilgiler, bu Türk grupları arasındaki uygulamaların Anadolu başta olmak üzere Türk dünyasının hemen her yerinde yapılan uygulama ve inanışlarla aynı olduğunu ortaya koymaktadır. Anadolu'nun ucra bir köyündeki ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki telakkilerle Kazak ve Kırgız bozkırlarında yaşayan telakkiler arasındaki paralellikte İslami tesirden ziyade, İslam içine ustaca yerleştirilen ve bugüne kadar yaşatılan eski Gök Tanrı inancının etkileri önemli rol oynamaktadır. Yapılacak kapsamlı ve bilimsel çalışmalar, bu tespitimizin doğruluğunu kesin bir şekilde ortaya koyacaktır, kanaatindeyiz. Çok eski dönemlerden beri yapıla gelen büyük aş toylarının artık günümüzde tıpkı Anadolu Türklerinde olduğu gibi, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında da ortadan kalktığı da bilinen bir gerçektir. Aş toylarının yerine, belirli günlerde ve yıl dönümlerinde dağıtılan helva ya da sadaka daha yaygın bir hal almıştır.

#### NOTLAR

1. Türklerdeki *can, ruh, ölüm ve ölüm sonrası hayat* hakkındaki inanışlar için bk: Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 3. b., Ankara 1986, 176-200; Abdülkadir İnan, *Manas Destanında Aş-Yoğ Merasimi, Makaleler ve İncelemeler* 1, Ankara 1987, 121-124; Abdülkadir İnan, *Müslüman Türklerde Şamanizm*

*Kalıntıları*, age, 1, 462-479; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973, CCCLXXXVIII-CCCXCIII; Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 2. b., Ankara 1979; Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1995, 207-240; Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, 4. b., İstanbul 1997, 201; A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, 26-27; Jean Poul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, 207-239; Yaşar Kalafat, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dini İzleri*, Ankara 1998, 141-154; S. Kaliev-M. Orazaev-M. Smaylova, *Kazak Halkının Salt-Dâstürleri*, Almatı 1994, 189-198; Ş. Vâlihanov, *Kazaktardaki Şamandıktın Kaldığı*, *Kazak Baksı-Bâlgerleri*, Almatı 1993, 8-36; Niğmet Mıncan, *Kazaktın Kıskışa Tarihi*, 393-395; S. Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası*, Almatı 1984, 70; *Kırgızdar*, 2, Bişkek 1993, 539-540; A. Köçünov, *Aş, Manas Entsiklopediya*, 1, Bişkek 1995, 111-113.

2. Roux, 227. Kazak Türkleri İslam dinini benimsedikten sonra ölen kişinin mezarının başında kesilen hayvanlar kesilmez olup cenazeyi kaldıran molla ve yoksullara verilir olmuştur (Mıncan, 394.).
3. Gökyay, Kazak-Kırgızlarda ölen bir adamın cesedini yaz mevsimine kadar kalmak üzere bir yerde asma geleneğinin varlığını dile getirerek bu durumun Gök Türklerdeki bahar mevsiminde ölen kişinin cesedini guzün, kış mevsiminde ölen birinin cesedini baharda gömme adetiyle bağlantılı olduğunu söylemektedir (Gökyay, CCCXC). Kazak ve Kırgızlarda eskiden görülen ölen kişinin cesedini bir yere asma (Genelde bu bir ağaçtır.) ve cesedin gömülmeden önce bir süre bekletilmesi geleneği, Roux'un da belirttiği gibi, ruhun bedenden ayrılması ve öte âlemdeki gerçek hayatına başlayıncaya kadarki



- geçirdiği süreçlerle ilgilidir. Ölünün ekseriyetle ağaca asılması, ruhun Tanrı'nın cennetine uzanan kutsal ağaç vasıtasıyla cennete gitmesini sağlamaya yöneliktir ve buradan da *cenaze kaldırma* deyimi ortaya çıkmıştır (Ağaç kültü ve cenaze kaldırma ile ilgili olarak Metin Ergun tarafından sunulmuş olan ve ağaç kültürle cenaze kaldırma terimini geniş bir şekilde ele alan tebliğe bakılabilir: Metin Ergun, *Balıkesir'de Ağaç Kültü*, 1. **Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu, 1-2 Haziran 1988**. Bildiriler yayımlanmamıştır.). Kısacası, ölen kişinin cesedinin uzun bir süre bekletilmesinin ardında, ruhun bedenden ayrılmasını ve öte aleme gitmesini bekleme düşüncesi yatmaktadır.
4. Roux, 223-224. Bu hususta ayrıca bk: Ergun, a.g.t.
  5. Ölünün ruhunun kendi evine döndüğü inancının İslami renge bürünmüş halini, Anadolu'da Niğde vilayetinde görmek mümkündür. Niğde köylerinde ölünün Cuma geceleri evine gelip sağları ziyaret ettiğine inanılmaktadır. O gece ölüler, ihtiyaçlarını bildirmek için sağların rüyalarına girerler ve çıplak, şapkasız, ayak kabisiz görünmeleri, kendileri için fakir fukaraya elbise, şapka, ayakkabı verilmesi gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır (Boratav, 201). Bu inanışların, ruhun insanlar arasından ayrılmadığı, tıpkı yaşayan insanlar gibi öte âlemde çeşitli nesnelere ihtiyacının olacağı ve ölenin ruhunu rahatlatmak gerektiği inançlarından kaynaklandığı açık bir şekilde ortadadır.
  6. Mıncan, 394.
  7. Kaliev-Orazaev-Smaylova, 193.
  8. Anadolu sahasında daha çok kırkıncı, elli ikinci günlerde ve yıl dönümünde ölüyü anma günleri düzenlenmektedir. Ölünün üçüncü ve yedisi geçirme ise daha seyrek bir şekilde görülmektedir. İstanbul'da kırkıncı gün ölünün burnunun düştüğü gün olarak kabul edilirken Amasya'da elli ikinci gün, cesedin el ve burun kemiklerinin düştüğü gün olarak telakki edilmektedir. Burun kemiği düşerken de ölünün çok acı çekeceğine inanıldığı için de o gün yemek verilir ve verilen yemeği meleklerin altın tabaklar içinde ölünün önüne koyacağı tasavvur edilir. Anadolu Türkü, gelen yemeğe sevinen ölünün burun kemiği düşerkenki acıyı hissetmeyeceğine inanmıştır (Boratav, 200-201). Elli ikinci günde de tıpkı kırkıncı günde olduğu gibi mevlit okutulur, Kur'anla birlikte elli ikinci gecesini duası okunup dua edilir ve yemek verilerek helva dağıtılır. Ölünün üçüncü ve yedinci günlerinde de mevlit okutulduğu, dua edildiği, yemek verildiği ve helva dağıtıldığı bilinmektedir (Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 220). Anadolu Türkleri arasında kırkıncı ve elli ikinci günlerde yapılan uygulamaların şairlere göre dökümü için bk: Acıpayamlı, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, 78-80.
  9. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 189; Mıncan, 393-394; Köçkün, 111.
  10. İnan, **Makaleler ve İncelemeler 1**, 122.
  11. Anadolu sahasında yas tutma süresi kesin bir zaman parçasıyla sınırlandırılmakta ve bu süre üç gün ile bir kaç yıl arasında değişmektedir. Yas süresinin sınırlandırıldığı zaman birimleri içerisinde en yaygın olanı kırk günlük süredir (Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 223.). *Bugüne kadar yapılan incelemelere göre yas süresi için Türkiye halkı geleneğinde kesin bir kural bulunmadığı görülmüyor. En az üç gün olmak üzere, sekiz yıla kadar uzuyabiliyor bu süre. Çeşitli sürelerin yurt ölçüsünde dağılışı ve belli bir yerde bir tek yas süresi gözetilip gözetilmediği soruları da karışık kalıyor. En yaygın kırk gündür* (Boratav, 201-202.)
  12. Köçkün, 111.
  13. Kaliev-Orazaev-Smaylova, 193-194.
  14. Köçkün, 111-112; **Kırgızdar**, 2, 539-560.
  15. Aş toyları, bazı Kırgız ve Kazak yazarlar tarafından bütün bu yönleriyle zengin fedoallerin yoksul halkı sömürme ve ezme

- amacıyla ortaya çıkardıkları gerici bir gelenek olarak değerlendirilmiş ve ağır bir şekilde tenkit edilmiştir. Bunun bir örneği için bk: Belek Soltonov, **Kızıl Kırgız Tarihi**, 2. c., Bişkek 1993, 197-210.
16. **Kırgızdar**, 2, 539-540.
17. Köçkünov, 112.
18. *Tuldav* ya da *dullama* ve *dul at* için bk: Kaliev-Orazaev- Smaylova, 191-192; İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 198-200.
19. Mıncan, 395.
20. Kırgız Türklerinin ve dünyanın en büyük destanı olan *Manas*'ta Kırgızlar arasında düzenlenen aş toylarının mükemmel bir tasviri yer almaktadır. Bk: **Manas, Kırgız Elinin Baatırdık Eposu**, 3 c., Bişkek 1995. Ayrıca aş toyunun destanlardaki yansımalarının bir örneğini, diğer Türklerle beraber Kazak Türkleri arasında da yaygın olan *Kozi Körpeş-Bayan Sulu* destanında görmek mümkündür. Bk: İskak Düysenbaev, **Kozi Körpeş-Bayan Sulu**, Almatı 1959. Başkurt Türkleri arasındaki aş toyunun destanlardaki çok güzel bir tasvirini, *Kozi Körpeş-Bayan Sulu*'nun Başkurt varyantlarından olan *Kuzıykürpes minen Mayanhılıv*'dan takip etmek mümkündür. Destanın Başkurt varyantı için bk: **Başkört Hahk İcadı-Epos**, 2. c., Öfö 1973, 60-123. *Kuzıykürpes minen Mayanhılıv*'da kocası dev periler tarafından öldürülen Altışa, kocasının günlerini (yedisini, kırkını) geçirir ve aş toyunu vererek kocasının yaşarken katılmayı ve seyretmeyi sevdiği oyunları (at yarışı, güreş, ok atma, vs.) yad etme töreni sırasında tertip eder.
21. Köçkünov, 112.
22. Kırgız ve Kazaklardaki yas alameti olan ak rengi, Abdülkadir İnan'ın da dikkatini çekmiştir: *Kırgız-Kazaklar'ın matem alameti hakkında yaptığımız etnografya araştırmalarında birbirini tutmayan iki alamet müşahade ettik. Umumiyetle yaşlı çadırın üzerinde kara bayrak görülür. Uludağ denilen yerdeki bir yaylada yaşlı bir çadır üzerinde ak bayrak gördük. Meğer bu çadır sahibinin Abdülbek adlı oğlu Ruslar tarafından öldürülmüş imiş; şehitler için yas alameti olarak beyaz bayrak kullanmak adet imiş. Altay dağlarında yaşayan Kazaklar'ın yas alametleri geçmişte beyaz başörtüsü olduğu tesbit edilmiştir* (İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 196.).
23. *Karalı ve karalı ev* kavramları için bk: Kaliev-Orazaev-Smaylova, 190-191; Kalafat, 145.
24. Köçkünov, 112; Mıncan, 395; Kaliev-Orazaev-Smaylova, 194.
25. Anadolu Türklerindeki yas ve yas kaldırma için bk: Boratav, 202-203; Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, 81-86; Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 222-226.
26. Kaliev-Orazaev-Smaylova, 194.

## BİZE GELEN GAZETELER

GAGAUZ SESİ - 6101, Moldova Respublikası, Gagauziya, Çadır Kasabası, Lenin Sokaa, 42 • YEŞİL KELKİT - Kelkit Belediyesi Kelkit / GÜMÜŞHANE • YURD - Bağdat / IRAK